

Prioritize the dimensions of resilience in the face of sanctions based on the views of citizens in Tehran

Ghasem Saedi¹
Abdoreza Adhami²
Ahmad Saidee³

Received: 12 Jan 2021
Reception: 10 Apr 2021

The present study is about prioritizing the dimensions of resilience in the face of sanctions based on the views of citizens in Tehran. In this research, a 27-item researcher-made questionnaire has been used in line with the purpose of the research, which includes the dimensions of resistance economics, science development, maintaining the spirit of epic and Revolutionaryism, national piety and inner authority, adherence to Islam and serious political participation of the people, The infiltration of the enemy into the country, and the determination to disappoint the enemy in order to examine and increase resilience in the face of sanctions. To evaluate and prioritize the dimensions of the research, Spss software version 24 and Pearson correlation test were used. Based on the findings of the study, it can be concluded that the dimensions of maintaining the spirit of epic and revolutionaryism, determination to disappoint the enemy, national piety and inner authority have the highest priority, respectively, and the dimensions of development of science and resistance economics have the lowest priority.

Keywords: resilience, sanctions, economy, community, citizens.

---

1. Ph.D student of Sociology, Islamic Azad University, North of Tehran Unit, Tehran, Iran.

2. Associate Professor of Sociology, Islamic Azad University, North of Tehran Unit, Tehran, Iran (Corresponding Author). adhamiab@yahoo.com

3. Assistant Professor of Research Institute and Higher Education Planning.

اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران

قاسم ساعدی^۱ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۲۳
عبدالرضا ادهمی^۲ پذیرش: ۱۴۰۰/۱/۲۱
احمد سعیدی^۳

چکیده

در پژوهش حاضر در خصوص اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران می‌باشد. در این پژوهش از پرسشنامه ۲۷ سؤالی محقق ساخته در راستای هدف پژوهش استفاده شده است، که از ابعاد اقتصاد مقاومتی، توسعه علم، حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری، تقوای ملی و اقتدار درونی، تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم، بستن راه نفوذ دشمن به کشور، و عزم در مایوس کردن دشمن در راستای بررسی و افزایش تاب‌آوری در شرایط تحریم تشکیل شده است. جهت بررسی و اولویت‌بندی ابعاد پژوهش از نرم‌افزار Spss نسخه ۲۴ و آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. بر اساس یافته‌های پژوهش می‌توان چنین نتیجه گرفت که ابعاد حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری، عزم در مایوس کردن دشمن، تقوای ملی و اقتدار درونی به ترتیب بالاترین اولویت، و ابعاد توسعه علم و اقتصاد مقاومتی پائین‌ترین اولویت را از نگاه آزمودنی‌ها داشته‌اند.

واژگان کلیدی: تاب‌آوری، تحریم، اقتصاد، اجتماع، شهروندان.

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۲. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).
adhamiab@yahoo.com
۳. استادیار مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.

متعاقب تحولات و بحران‌های بی‌سابقه و کم‌سابقه در سال‌های اخیر در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و زیست‌محیطی، واژه "تاب‌آوری" تعبیری است که در طیف وسیعی از رشته‌ها به کار گرفته شده است. با وجود آنکه هر رشته تعریف خود را برای این اصطلاح به کار می‌گیرد، اما سابقه بحث بیشتر به علوم مهندسی برمی‌گردد. در آنجا تاب‌آوری "ظرفیت بازگشت سریع پس از تنش، تحمل تنش بیشتر، کاهش تخریب در اثر مقدار معینی از تنش" تبیین شده است. این تعاریف در مورد سازه‌هایی نظیر پل‌ها و آسمان‌خراش‌ها بسیار به کار می‌رود. در جامعه‌شناسی نیز تاب‌آوری به تمایل افراد جهت حل و فصل مشکلات و استرس‌ها تاب‌آوری گفته می‌شود، که در صورت وجود این ویژگی فرد می‌تواند پس از رویارویی با مشکلات به حالت اولیه روانی بازگشته، یا جلوی بروز آثار منفی را بگیرد.

در سایر حوزه‌ها، درحالی‌که انواع تنش‌ها، مخاطرات و حتی بحران‌هایی وجود دارند که سبب برهم خوردن وضعیت پایدار سیستم مورد مطالعه می‌شوند، اما کمتر به موضوع تاب‌آوری توجه جدی شده است. به‌خصوص در سیستم‌های پیچیده‌تر مانند اقتصاد ملی، رویکرد سنتی به تنش‌ها که با تعابیری نظیر تکانه، شوک یا حتی بحران توصیف شده‌اند، متفاوت بوده است. ولی بر اساس نگرش جدید زمانی یک سیستم اجتماعی تاب‌آور است که بتواند شوک‌های موقت یا دائم را جذب کرده و خود را با شرایط به‌سرعت در حال تغییر وفق دهد، بدون اینکه ثبات خود را از دست بدهد.

سیستم‌ها برخلاف سازه‌ها تاب‌آوری را نه با بازگشت دقیق به وضعیت پیشین خود، بلکه برعکس با یافتن راه‌های مختلف برای اجرای کارکردهای اصلی نشان می‌دهند، درواقع با سازگار شدن از منظریم سیستم اجتماعی تعریف دیگری از تاب‌آوری نمایان خواهد شد که می‌تواند به این صورت بیان گردد: "تاب‌آوری یعنی حفظ کارکرد سیستم در هنگامه آشفتگی". در مواردی که مخاطره‌ها به‌دشواری پیش‌بینی می‌شوند و چیز زیادی از نحوه مواجهه با آن (مانند شرایط تحریم) بهترین انتخاب رویکرد تاب‌آوری خواهد بود.

آثار مخرب تحریم‌های بین‌المللی بر اقتصاد ایران در سال‌های اخیر هشداردهنده آن است که تاب‌آوری اقتصاد ملی در برابر اختلال‌های خارجی ضعیف می‌باشد، و تحقق رشد پایدار

در دنیای به شدت در حال تلاطم و تغییر مستلزم ارتقای سطح تاب‌آوری اقتصاد ملی می‌باشد. در حقیقت این همان موضوعی است که توسط مقام معظم رهبری به‌عنوان اقتصاد مقاومتی مطرح کرده‌اند. مطالعه دقیق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و نکات بیان‌شده در نامه ابلاغیه مقام معظم رهبری به روسای قوای سه‌گانه و همچنین بیانات ایشان در تبیین سیاست‌های مذکور برای مسئولان نظام در تاریخ ۲۰ اسفندماه ۱۳۹۲ بیانگر این نکته است که رویکرد حاکم در این سیاست‌ها کاهش شکنندگی و ارتقای تاب‌آوری ملی در مسیر چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور می‌باشد. لذا مباحث مطرح در خصوص تاب‌آوری و تجربیات سایر کشورها در ارتقای تاب‌آوری ملی می‌تواند در تبیین اقتصاد مقاومتی و راهکارهای تحقق آن بسیار مفید و مؤثر باشد.

همان‌طور که عنوان شد تاب‌آوری در حوزه‌های علوم طبیعی و مهندسی و نیز مدیریت بحران‌های شهری و سازمانی، بحث کاملاً شناخته‌شده‌ای است. لکن موضوع تاب‌آوری ملی در سال‌های اخیر به‌ویژه بعد از بحران مالی ۲۰۰۸ مورد توجه نخبگان این حوزه قرار گرفته است.

همان‌طور که در شهرسازی برای مقابله با زلزله که زمان وقوع و ابعاد آن مشخص نخواهد بود، تأسیسات و امکانات شهری را در برابر آن مقاوم (تاب‌آور) می‌سازند و به‌گونه‌ای تأسیسات شهری و خدمات آن طراحی می‌گردد که در صورت وقوع زلزله کمترین آسیب به شهر وارد شده و شهر بتواند به کارکرد خود ادامه دهد، در موضوع تاب‌آوری ملی نیز زیر سیستم‌های اقتصادی، اجتماعی، حکمرانی، فناوری، زیست‌محیطی و... باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که بتوانند مخاطرات درونی و بیرونی را جذب کنند و خود را با محیط بسیار متحول با حفظ ثبات و کارکردهای سیستم، انطباق دهند.

در ادامه سعی می‌شود تا بایان اجمالی مطالب منتشرشده توسط سازمان‌های بین‌المللی همچون بانک جهانی و مجمع جهانی اقتصاد، در خصوص تاب‌آوری ملی به‌منظور استفاده از این تجربیات برای اجرایی شدن سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی به مخاطبان معرفی گردد. "تاب‌آوری" محور اصلی فعالیت‌های سال ۲۰۱۳ مجمع جهانی اقتصاد بوده است. مجمعی که در آن سران سیاسی، فعالان برتر کسب‌وکار، و اندیشمندان مطرح حوزه‌های

مختلف علوم سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و حتی ستارگان حوزه‌های هنری حضور داشته‌اند، و دغدغه‌های فعلی و آتی جهانی را به بحث گذاشته‌اند. باین وجود، در داخل کشور مباحث تاب‌آوری بیشتر محدود به حوزه روانشناسی، مهندسی و مدیریت شهری بوده است و تنها تا حدودی برخی نهادهای دولتی به بحث تاب‌آوری اقتصادی در چارچوب مباحث اقتصاد مقاومتی پرداخته‌اند. این در حالی است که اهمیت تاب‌آوری در ادبیات توسعه روزبه‌روز افزایش می‌یابد و غفلت از آن برای کشور زیان‌بار خواهد بود. به‌خصوص در سال‌های اخیر که آثار مخرب تحریم‌های بین‌المللی بر اقتصاد ملی نشان داده که اقتصاد ملی در برابر اختلال‌های خارجی ضعیف می‌باشد و تحقق رشد پایدار در دنیای به‌شدت در حال تلاطم و تغییر، مستلزم ارتقای سطح تاب‌آوری اقتصاد ملی می‌باشد.

جدای از بحث تحریم‌ها، مخاطرات جهانی می‌توانند در بسیاری از کشورها به‌طور هم‌زمان بروز یابند. این مخاطرات می‌توانند کشورهای دارای مرز مشترک، دارای مشابهت‌های بنیادین و یا دارای وابستگی به سیستم‌های مهم (اقتصادی، سیاسی و ...) را درنوردند. لذا پرداختن به تاب‌آوری ملی می‌تواند رویکردی ضروری در شرایط کنونی و حتی سال‌های آتی باشد.

علت تأکید بر اهمیت تاب‌آوری نه‌تنها به پیشرفت سایر جوامع در این باب، بلکه به ماهیت و ضرورت پرداختن به تاب‌آوری به سبب وجود مخاطراتی است که جهان و همه زیرسیستم‌های آن، با آن روبرو خواهد بود.

در میان تولیدات فکری نهادهای بین‌المللی گزارش مهم دیگری که از مفهوم تاب‌آوری بهره گرفته بوده است، گزارش رقابت‌پذیری جهانی ۲۰۱۳-۲۰۱۴ می‌باشد. در بخش ارزیابی رقابت‌پذیری پایدار کشورهای این گزارش، با تعدیل شاخص رقابت‌پذیری اقتصادی جهان که شاخص بسیار پرطرفداری در مطالعات و تصمیم‌گیری‌های حوزه‌های مختلف علمی، تحقیقاتی و کاربردی است، تاب‌آوری را به‌خصوص در حوزه اجتماعی مورد توجه قرار داده است. شاخص رقابت‌پذیری جهانی، میزان رقابت‌پذیری یک اقتصاد را اندازه‌گیری می‌کند که تعریف آن عبارت است از: مجموعه نهادها، سیاست‌ها و عواملی که میزان بهره‌وری یم اقتصاد را مشخص می‌کند. شاخص مذکور متشکل از ۱۲ محور است که عبارت‌اند از: نهادها، زیرساخت‌ها، محیط اقتصاد کلان، سلامتی و تحصیلات پایه، عالی و آموزشی، کارایی بازار

کالاها، کارایی بازار کار، توسعه بازار مالی، آمادگی تکنولوژیک، اندازه بازار، پیچیدگی و بلوغ کسب و کار و نوآوری.

این گزارش به خوبی رسوخ و کاربرد تاب‌آوری را در مطالعات و تحقیقات کاربردی نشان می‌دهد. رویکرد جدیدی که در آن مورد توجه قرار گرفته، برگرفته از نگرانی‌هایی است که احتمال عدم تداوم رشد اقتصادی جهان را با روند گذشته بر ملا ساخته است. مطالعات پیش‌بینی‌های اخیر نشان می‌دهند که سرعت پیشرفت اقتصادی که در گذشته مشاهده می‌شد، احتمالاً در آینده نتواند تداوم داشته باشد. با افزایش درآمدها و رشد هر چه سریع‌تر کشورهای نوظهور، فشارها بر محیط مشهودتر شده و نگرانی‌ها نسبت به توزیع منافع پیشرفت اقتصادی در میان کشورها افزایش یافته است. این موضوع این سؤال را برای بسیاری ایجاد کرده است که آیا مدل رایج رشد در طول زمان پایدار است. در حالی که کانون توجه گزارش مزبور مفهوم رقابت‌پذیری است که انعکاس فرایند توسعه اقتصادی به‌عنوان یکی از شروط لازم جهت ارتقای استانداردهای زندگی می‌باشد، اما این مفهوم بدون توجه به محدودیت‌ها و مخاطراتی که جهان را تهدید می‌کنند دارای نواقصی بنیادی است که باید مورد توجه قرار گیرند.

هدف پژوهش

اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران

ادبیات موضوعی

مخاطره‌های جهانی می‌توانند در بسیاری از کشورها به‌طور هم‌زمان بروز یابند. این مخاطرات می‌توانند کشورهای دارای مرز مشترک، دارای مشابهت‌های بنیادین و یا دارای وابستگی به سیستم‌های مهم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و ... را درنوردند.

بر همین اساس بررسی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم گام نخست در ایجاد چارچوبی تشخیصی است که با استفاده از مفهوم تاب‌آوری به ارزیابی آمادگی جامعه در برابر مخاطرات جهانی می‌پردازد. این چارچوب برای جامعه‌شناسان و تصمیم‌گیران اقتصادی-اجتماعی کشور مشابه تصاویر ام آر آی عمل خواهد کرد، زیرا ضعف و قوت‌های بنیادین در مواجهه

با مخاطرات جهانی به‌خصوص تحریم، دیگر با روش‌های قدیمی ارزیابی مخاطرات به‌خوبی قابل‌شناسایی نیستند.

این چارچوب نمونه اولیه‌ای است که سعی دارد با شناسایی، بررسی و اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران، در پایان راهکارهایی برای ارتقای تاب‌آوری اقتصادی-اجتماعی در برابر تحریم را ارائه نماید. بر همین اساس در ادامه به بیان مفاهیم موردنیاز پرداخته خواهد شد.

۱- انواع مخاطرات

ارزیابی تاب‌آوری یک کشور در مقابل مخاطرات جهانی نیازمند ارائه تعریفی از مخاطرات در بسترسازمانی مناسب آن‌ها می‌باشد. استادان مدرسه عالی کسب‌وکارهای هاروارد در بخشی از گزارش مخاطرات جهانی ۲۰۱۳ مجمع جهانی اقتصاد، سه نوع مخاطره را از یکدیگر متمایز کرده‌اند:

الف) مخاطرات قابل‌پیشگیری، از قبیل شکست فرایندها یا خطاهای انسانی.

ب) مخاطرات راهبردی، که پس از بررسی و سبک و سنگین کردن آن‌ها با دریافت پاداش بالقوه، به‌صورت داوطلبانه متقبل می‌شوند.

ج) مخاطرات بیرونی، که ورای ظرفیت تأثیرگذاری یا کنترل فرد هستند.

پیشنهاد آن‌ها این است که در مورد دو نوع نخست مخاطرات می‌توان رویکردهای متعارف مدیریت ریسک را اتخاذ کرد، بر این اساس تمرکز عمده بر فرهنگ‌سازی و التزام دقیق به رهنمودهای مقرراتی، فنی یا نهادی، با عنایت به ماهیت برون‌زای مخاطرات بیرونی، رویکرد مراجع برای گونه سوم مخاطرات، ایجاد تاب‌آوری اجتماعی است.

در حقیقت تاب‌آوری در مواردی که مخاطرات به‌دشواری قابل پیش‌بینی باشند به‌گونه‌ای که چیز زیادی از نحوه مواجهه با آن‌ها نمی‌دانیم، نتواند به‌عنوان بهترین و مهم‌ترین راهکار انتخاب شود.

بخش عمده‌ای از مخاطرات جهانی که نظام اقتصادی جهان و اقتصاد ملی را تهدید

می‌کنند در قالب مخاطراتی است که قابل پیش‌بینی نخواهند بود، بنابراین در دسته‌ای از مخاطرات قرار می‌گیرند که بهترین ابزار برای مقابله با آن‌ها تاب‌آوری خواهد بود.

تعریف کاربردی تاب‌آوری

متعاقب بلابای بی‌سابقه در سالیان اخیر، تاب‌آوری تعبیر مد روز در طیفی از رشته‌های می‌باشد. در مهندسی به بازگشت سریع پس از تنش، تحمل تنش بیشتر، کاهش تخریب در اثر مقدار معینی از تنش تاب‌آوری گفته می‌شود. این تعریف بیشتر در خصوص سازه‌هایی مانند پل‌ها و آسمان‌خراش‌ها به کار می‌رود. درحالی‌که بسیاری از مخاطرات جهانی همچون تحریم، به‌طور سیستماتیک هستند و برخلاف سازه‌ها، در این‌گونه سیستم‌ها تاب‌آوری را با یافتن راه‌های گوناگون برای اجرای کارکردهای اصلی نشان داده می‌شود. این سخن به این معنا است که، با سازگار شدن با مخاطرات از منظر یک سیستم، تعریف تاب‌آوری حفظ کارکرد سیستم در هنگامه بروز آشفتگی خواهد بود.

مؤلفه‌های ارزیابی تاب‌آوری

ارزیابی یک سیستم با بهره‌گیری از پنج مؤلفه تاب‌آوری انجام خواهد پذیرفت. استحکام، افزونگی، پرتدبیری، پاسخ‌دهندگی و خودبازیابی مؤلفه‌های اصلی ارزیابی تاب‌آوری خواهند بود.

برای تبیین بهتر این پنج مؤلفه، آن‌ها را در دودسته کلی زیر می‌توان دسته‌بندی نمود:

الف) ویژگی‌های تاب‌آورانه: این ویژگی‌های شامل استحکام، افزونگی، و پرتدبیری می‌باشند.

ب) عملکردهای تاب‌آورانه: این ویژگی‌ها شامل پاسخ‌دهندگی و خودبازیابی خواهند بود.

سنجش و اندازه‌گیری این مؤلفه‌ها خود یک چالش بزرگ پژوهشی خواهد بود، چراکه هر یک از آن‌ها اجزا و پیش‌سازهای متعددی دارند، به‌علاوه اجزای برخی از آن‌ها مشترک، همپوشان و یا مکمل یکدیگر هستند.

الف) ویژگی‌های تاب‌آورانه

۱- استحکام (robustness)

استحکام به مفهوم قابلیت اطمینان و اعتبار و یا قابل‌اتکا بودن است. به تحمل‌پذیری سیستم در مقابل مخاطرات و بحران‌ها نیز اطلاق می‌شود. زمانی یک سیستم از بعد پابرجایی و استحکام در سطح بالایی است که عوامل ایمنی و محافظ در سیستم نسبت به مخاطرات وجود داشته، و سیستم از قابلیت مناسبی برای تغییر در زنجیره تصمیم‌گیری که باعث می‌شود آسیب در یک بخش با احتمال کمتری به سایر بخش‌ها گسترش یابد، برخوردار است. از ابعاد این ویژگی، به سه مورد «وجود مکانیزمی برای پایش مستمر سلامت سیستم»، «ماژولار بودن» و «انعطاف در الگوهای تصمیم‌گیری» می‌توان اشاره نمود. پایش منظم و ارزیابی کیفیت زیرسامانه‌ها، قابلیت اعتماد آن را تضمین خواهد کرد. همچنین طراحی مکانیزم‌هایی برای جلوگیری از سرایت اثرات بحران در یک بخش به بخش دیگر، می‌تواند اثرات مخاطره را موضعی کند و در نهایت بروز نمودن و مطابقت‌پذیری سیستم تصمیم‌گیری با شرایط محیطی و قابل‌تغییر بودن وابستگی نهادهای اجرایی به ستاد مرکزی در مواقع بحران به کاهش اثرات ناشی از بحران کمک می‌نماید.

۲- افزونگی (redundancy)

به مفهوم داشتن ظرفیت مازاد و ذخیره احتیاطی است که کمک می‌کند تا کارکرد سیستم در شرایط حرانی حفظ شود. این جزء از تاب‌آوری بیان می‌کند در صورتی که زیرساخت‌ها و نهادهای اساسی یک کشور طوری طراحی شوند که برای دستیابی به اهداف و مقاصد، امکان استفاده از روش‌های متنوع وجود داشته باشد، احتمال فروپاشی سیستم در شرایط تنش و یا از کارافتادن برخی زیرساخت‌ها، کاهش می‌یابد. بر این اساس از میان ابعاد این ویژگی می‌توان به داشتن ظرفیت مازاد در زیرساخت‌های حساس و مجهز بودن سیستم به انواع راه‌حل‌ها و راهبردها در حل یک مسئله اشاره نمود.

۳- پرتدبیری (resourcefulness)

پرتدبیری توانایی مطابقت، داشتن انعطاف و در مواقع ممکن تبدیل اثرات منفی مخاطره

به اثرات مثبت است. این جزء از تاب‌آوری در یک سیستم، از انعطاف‌پذیری ذاتی آن سیستم نشئت می‌گیرد و زمانی محقق می‌شود که اجزاء سیستم به هم اعتماد داشته باشند و قادر به خودسازمان‌دهی باشند. اگر زیر بخش‌های اقتصادی جوامع توانسته باشند در درون خود، اعتماد و خودسازمان‌دهی را حفظ نمایند، با حذف شدن کارکرد برخی از نهادها ناشی از وقوع مخاطره، احتمال این‌که بقیه نهادها به‌طور خودجوش واکنش نشان داده و چالش‌های به وجود آمده را حل نمایند، بالا خواهد رفت. ظرفیت خودسازمان‌دهی به عواملی از قبیل سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی و وجود نهادهایی که مشارکت و یکپارچگی بین افراد جامعه و دولت را ممکن می‌سازد، بستگی دارد. این عوامل در شرایطی همانند شکستن دولت که نهادها به خودسازمان‌دهی نیاز دارند، مهم خواهند بود.

ب) عملکرد تاب آورانه

۱- پاسخ‌دهندگی (response)

توانایی جامعه برای حرکت سریع در مقابله با بحران و مخاطرات است. این جزء از تاب‌آوری مشخص می‌کند که آیا سیستم اقتصادی و اجتماعی یک کشور رویکرد مناسب و سریعی را برای جمع‌آوری اطلاعات مرتبط، از همه قسمت‌های جامعه، ارتباط دادن آن‌ها و تعمیم آن‌ها به سایر قسمت‌ها و همچنین توانایی تصمیم‌گیری برای سازمان‌دهی مجدد را در زمان معین دارد یا خیر؟ در مواقع مخاطره یا بحران، داشتن ارتباطات مؤثر و قابل اعتماد، افراد جامعه و دولت را قادر به مشارکت سریع، مطمئن، درک واحد و صحیح از اثرات مخاطره نموده و آن‌ها را در ارائه پاسخ واحد نسبت به مخاطره هماهنگ می‌نماید. در این میان، تقویت سرمایه اجتماعی و مشارکت بیشتر مابین دولت و بخش خصوصی و سایر نهادها باعث می‌شود فهم مشترکی از عمق مخاطره در کشور به وجود آید و این امر اعتماد آحاد جامعه نسبت به هم را نیز افزایش می‌دهد. لذا از ابعاد این جزء می‌توان به مخابره مؤثر و مشارکت فراگیر اشاره نمود.

۲- خود بازیابی (recover)

توانایی برای برگرداندن سیستم به کارکرد نرمال خود پس از وقوع بحران است و بر منعطف

بودن و مطابقت پذیری و بهبود اوضاع در مواجهه با تغییرات محیطی بعد از ظهور مخاطره دلالت دارد. این جزء از تاب‌آوری لازم است خلأهای دانشی کشف و سپس سامان‌دهی پژوهش‌ها با پر کردن خلأهای مذکور صورت پذیرد. همچنین سازوکارهایی وجود داشته باشد که دانش ارتقاء یافته عملی گردد. اجزای تاب‌آوری شامل مؤلفه‌هایی همچون شدت نفت، ریسک سیاسی، تولید ملی، فساد، کیفیت عرصه داخلی، بلایای طبیعی و غیره می‌شوند. با این اوصاف، ادبیات تاب‌آوری و خصوصاً تاب‌آوری اقتصادی در چند دهه گذشته و با بروز بحران‌های اقتصادی و مالی مثبت و منفی، گستره نظری و کاربردی قابل توجهی یافته و انواع مدل‌ها و چارچوب‌های مفهومی در سطوح سازمانی، اجتماعی و ملی سعی در مقاوم‌سازی اقتصادها داشته‌اند. اقتصاد ایران نیز در دو دهه اخیر حسب پویایی‌های درون‌زا و همچنین شوک‌های بیرونی وارده بر آن، بیش‌ازپیش رو به مقاوم‌سازی اقتصادی آورده که این مهم را با ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی شاهد هستیم.

اقتصاد تاب‌آور اشاره به ظرفیت تحمل مخاطرات بیشتر، بازگشت سریع پس از مخاطرات، کاهش تخریب در اثر مقدار معینی از مخاطرات، ثبات اقتصاد کلان، کارایی بازارهای خرد، حکمرانی خوب، توسعه اجتماعی، صحت سیاست‌های مالی، صحت سیاست‌های پولی، اثربخشی دولت، نظارت همه‌جانبه، سلامت بانکی، تنوع صادرات، استقلال صادرات و... دارد. لذا ساختار و نظام اقتصادی کشور باید به گونه‌ای طراحی شده باشد که در برابر آسیب‌های احتمالی از خود مقاومت نشان داده و بتواند به سرعت خود را ترمیم کند.

ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم در پژوهش حاضر

در پژوهش حاضر، جهت بررسی و اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران، از هفت عامل مهم و اثرگذار در ارتقای تاب‌آوری در شرایط تحریم که شامل: اقتصاد مقاومتی، توسعه علم، حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری، تقوای ملی و اقتدار درونی، تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم، بستن راه نفوذ دشمن به کشور، و عزم در مایوس کردن دشمن می‌باشند، بهره خواهیم برد.

در ادامه به‌طور خلاصه هرکدام از این هفت مورد بحث قرار خواهند گرفت.

۱- اقتصاد قوی (مقاومتی)

پیشرفت‌های ملت، نسبت معکوس با تحریم‌های بیگانگان در کشور دارد. اقتصاد قوی یکی از اساسی‌ترین راهکارهای جلوگیری از تأثیر تحریم‌های دشمن است. اعتماد بیشتر مسئولین به جوانان تحصیل کرده و مؤمن، فراهم نمودن شرایط اشتغال بیشتر آنان و برنامه‌ریزی دقیق جهت بهره‌برداری از طرح‌ها و ایده‌های جوانان خلاق کشور، می‌تواند زمینه را برای استقلال بیشتر اقتصاد کشور و قدرتمند شدن بعد اقتصادی کشور و در نتیجه کاهش وابستگی صنایع به کشورهای خارجی فراهم کند. برای داشتن اقتصادی قوی، باید با برنامه‌ریزی در صنایع کوچک‌تر و پائین‌دستی، زمینه را برای استقلال صنایع بنیادین کشور از کشورهای بیگانه فراهم نمود.

۲- توسعه علم

یک‌راه دیگر در اقتدار ملی و مقابله با تحریم‌ها، توسعه علم می‌باشد. دنبال کردن علم و دانش یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های قدرت ملی است. توصیه مقام معظم رهبری به جوانان این است که جوان‌های دانشجوی و دانش‌آموزان تحصیلات خود را خوب دنبال کنند. علم وسیله قدرت است. اگر جوانان اهداف عمومی را بر خواسته‌های شخصی مقدم بدانند، بصیرت خودشان را نسبت به اوضاع کنونی، نسبت به گذشته تاریخی نزدیک، روزبه‌روز افزایش بدهند و بتوانند رخدادهای امروز دنیا را به‌خوبی دیده و تحلیل کنند، می‌توانند از نفوذ دشمنان از راه علم جلوگیری نمایند.

۳- حفظ روحیه حماسه و انقلابی گری

یکی از مهم‌ترین راه‌های تقویت درونی، حفظ روحیه انقلابی گری در مردم است. سعی دشمنان بر این است که جوانان ما را نسبت به انقلاب و اهداف والای آن بی‌تفاوت بار بیاورند. روحیه حماسه و انقلابی گری را در او بکشند و از بین ببرند. آموزه‌های دین مبین اسلام و مکتب عاشورایی مهم‌ترین خطری است که کشورهای بیگانه در مقابل خود می‌بینند. اگر بتوانند جوانان را از این مکتب دور کنند می‌توانند به ترویج بی‌تفاوتی نسبت به انقلاب و اسلام را در بین جوانان امیدوار باشند، ولی به لطف مقدرات الهی امروزه می‌بینیم که مکتب

عاشورایی هر ساله با قدرت بیشتر در بین جوانان کشورهای مختلف جهان در حال گسترش است و یکی از زیباترین نمادهای این مکتب حماسه اربعین است که همه ساله بر ابهت و زیبایی آن افزوده می‌گردد.

۴- تقوای ملی و اقتدار درونی

تقوای ملی و اقتدار درونی مانع اثرگذاری نیروهای بیرونی بر ملت است. تبلیغات گوناگون و بی‌شمار بیگانگان از طریق رسانه‌های مختلف باهدف ایجاد دودستگی بین مردم صورت می‌پذیرد. با حفظ وحدت و تقویت تقوای عمومی و اجتماعی، زمینه ارتقای اقتدار درونی فراهم می‌آید. وقتی که تقوا در جامعه بیشتر شود مانند کسی که واکسن زده و در خود ایجاد مصونیت نسبت به یک آلودگی میکروبی ایجاد کرده است، تقوا نمی‌گذارد که محیط بیرونی روی افراد اثر بگذارد. اگر یک ملت از درون خود را قوی کند، علم خود، تقوای خود، ایمان خود، صنعت خود و فرهنگ خود را تقویت بکند، نیروهای بیرونی نمی‌توانند رویش تأثیر بگذارند. با اقتدار و معنویت می‌توان دشمن را از میدان خارج کرد.

۵- تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم

تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم از عوامل بی‌اثرکننده تحریم‌های بیگانگان است. ملت و دولت بابرکت تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی، توانسته‌اند نفوذ و دخالت بیگانگان را در کشور ریشه‌کن کنند. امروز جامعه جهانی و امت اسلامی نیز نیازمند عزت و استقلال است و باید همه در راه آن تلاش کنیم.

۶- بستن راه نفوذ دشمن به کشور

راه مبارزه با فقر و فساد و تبعیض، جلوگیری از نفوذ دشمن و کاهش تأثیرات تحریم است. اگر مسئولان کشور با تمام قدرت و توان شاخص‌های اصلی را برای اصلاح امور کشور در نظر بگیرند، سد محکمی بر روی مسیر نفوذ دشمنان به درون کشور خواهد بود. مبارزه با فقر، مبارزه با فساد و مبارزه با تبعیض سه شاخص عمده در بستن راه نفوذ بر دشمن می‌باشد.

۷- عزم در مایوس کردن دشمن

ملت ایران با قوی شدن در برابر تحریم‌ها، توطئه‌ها و تهدیدها، دشمن را مایوس می‌کند. سیاست‌های آمریکا همواره بر ایجاد اختلال و ایجاد مشکلات بر سر راه حرکت انقلاب اسلامی استوار است. به‌عنوان مثال دشمنان نظام بعد از قضیه برجام، و از همان ابتدای اجرای برجام به دنبال ایجاد شرایطی بوده‌اند که ایران را به سمتی سوق دهند که با نقض برجام، زمینه‌های اجرای توطئه‌های جدید خود علیه نظام را فراهم کنند. دشمنی آن‌ها تمام‌شدنی نیست، تا هنگامی که ملت ایران آن‌چنان قوی بشود که دشمن از تهاجم سیاسی، امنیتی یا نظامی، اقتصادی و یا تحریم مایوس شود، ادامه خواهند داد.

روش‌شناسی پژوهش

در این بخش ابتدا طرح پژوهش، جامعه آماری تحقیق، نمونه و روش نمونه‌گیری آن شرح داده شده است و سپس توضیحات لازم درباره ابزارهای مورد استفاده، اعتبار ابزارها و نحوه اجرا و نمره‌گذاری آن‌ها ارائه گردیده است. در انتها نیز به روش‌های آماری مورد استفاده در پژوهش حاضر برای تحلیل داده‌ها، در جهت بررسی هدف پژوهش اشاره شده است.

۱- طرح تحقیق

از آنجاکه در پژوهش حاضر به اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران پرداخته خواهد شد، و اطلاعات و یافته‌های جدیدی بر دانش موجود در این زمینه افزوده می‌شود، در زمره پژوهش‌های بنیادی است و از سوی دیگر به دلیل اینکه می‌توان از نتایج آن در زمینه ارتقای تاب‌آوری اجتماعی استفاده کرد به‌نوعی پژوهش کاربردی محسوب می‌شود.

از سوی دیگر، با توجه به اینکه نتایج بر اساس پرسشنامه‌های پاسخ‌داده شده توسط شهروندان تهرانی به دست خواهد آمد، روش این تحقیق توصیفی-پیمایشی با روش همبستگی پیرسون است، و از لحاظ هدف تحقیق، کاربردی است.

۲- جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش حاضر شامل شهروندان کلان‌شهر تهران است که از میان آن‌ها ۱۵۰ نفر به روش تصادفی در دسترس به‌عنوان نمونه آماری پژوهش انتخاب شده است.

در این پژوهش روش نمونه‌گیری، تصادفی در دسترس می‌باشد. این مطلب به این معنا است که تعداد ۱۵۰ نفر از شهروندان که در دسترس باشند، برای تکمیل پرسشنامه‌ها مورد استفاده قرار خواهند گرفت.

پس از انتخاب پاسخ‌دهندگان، پس از آشنایی مقدماتی و برقراری ارتباط با آن‌ها، نکاتی راجع به مقیاس‌ها، هدف و ضرورت دقت در پاسخ‌گویی و اهمیت همکاری آن‌ها ارائه شد. پرسشنامه‌ها هم‌زمان در اختیار پاسخ‌دهندگان قرار گرفت. توضیحات لازم در خصوص نحوه پاسخ‌گویی به سؤالات ارائه گردید و از آن‌ها خواسته شد تا به‌تمامی سؤالات پاسخ دهند. به سؤالات و ابهام پاسخ‌دهندگان بدون القای پاسخی خاص جواب داده شد. پس از اینکه پاسخ‌دهندگان پرسشنامه‌ها را تکمیل نمودند، پرسشنامه‌ها جمع‌آوری شدند.

۳- ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها

در این تحقیق از پرسشنامه اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران استفاده شده است. این پرسشنامه در راستای بررسی هدف پژوهش، محقق ساخته بوده که با الهام از رهنمودهای رهبری، و با تأیید استاد راهنما ساخته شده است، و برای بررسی هدف پژوهش استفاده شده است.

۴- مؤلفه‌های پرسشنامه

پرسشنامه محقق ساخته اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران از هفت مؤلفه اثرگذار در ارتقای تاب‌آوری در شرایط تحریم که شامل: اقتصاد مقاومتی، توسعه علم، حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری، تقوای ملی و اقتدار درونی، تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم، بستن راه نفوذ دشمن به کشور، و عزم در مایوس کردن دشمن می‌باشند، تشکیل شده است که بر اساس جدول ۱ ابعاد و سؤالات اختصاص داده شده به آن مشخص شده است.

جدول (۱) ابعاد و سؤالات پرسشنامه محقق ساخته اولویت‌بندی ابعاد تاب‌آوری در شرایط تحریم بر اساس دیدگاه شهروندان در تهران

سؤالات	مؤلفه‌های پرسشنامه
۱،۲	اقتصاد مقاومتی
۳،۲۴،۲۵،۲۶،۲۷	توسعه علم
۵،۶،۱۵،۱۶،۲۲	حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری
۱۰،۱۱،۱۳،۱۷،۱۸،۲۳	تقوای ملی و اقتدار درونی
۱۲،۲۰	تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم
۴،۱۴،۱۹	بستن راه نفوذ دشمن به کشور
۷،۸،۹،۲۱	عزم در مایوس کردن دشمن

تحلیل روایی پرسشنامه

این پرسشنامه دارای ۲۷ سؤال در طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای (از کاملاً مخالفم=۱، تا کاملاً موافقم=۵) می‌باشد.

جهت سنجش روایی پرسشنامه ابتدا ۲۰ پرسشنامه میان آزمودنی‌ها تقسیم شد و نتایج آن‌ها با استفاده از نرم‌افزار Spss و آزمون آلفای کرونباخ بررسی شد، که بر اساس جدول ۲ و با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ میزان روایی آن ۰/۹۷ به‌دست آمده است.

جدول (۲) میزان آلفای کرونباخ برای پرسشنامه پژوهش

میزان آلفای کرونباخ	نام پرسشنامه
۰/۷۴۷	پرسشنامه محقق ساخته پژوهش

روش‌های آماری پژوهش

از آنجاکه تحقیق حاضر بر روابط بین متغیرها تمرکز دارد، به همین خاطر این تحقیق، توصیفی از نوع تحقیقات میدانی است. در این تحقیق پس از توزیع پرسشنامه میان نمونه آماری و ارائه جداول و نمودارهای دموگرافیک، به صورت مقایسه‌ای، پاسخ‌های آزمودنی‌ها بررسی خواهد شد. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش از روش‌های آماری زیر استفاده خواهد شد.

۱- ضریب همبستگی پیرسون جهت بررسی هدف پژوهش.

۲- روش آلفای کرونباخ جهت محاسبه ضرایب پایایی و روایی پرسشنامه.

جهت تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از نرم‌افزار کامپیوتری «SPSS» نسخه ۲۴ استفاده شد.

در پژوهش حاضر سطح معنی‌داری $\alpha = 0,05$ (در نظر گرفته شده است).

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر برای هر کدام از ابعاد تاب‌آوری از یک کد استفاده شده است که در تحلیل نرم‌افزاری بتوان آن‌ها را از یکدیگر متمایز دید. بر همین اساس کدهای استفاده شده برای ابعاد تاب‌آوری در جدول ۳ آورده شده است.

جدول (۳) کدهای اختصاص یافته به مؤلفه‌های پرسشنامه محقق ساخته

کد اختصاص یافته	مؤلفه‌های پرسشنامه
T1	اقتصاد مقاومتی
T2	توسعه علم
T3	حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری
T4	تقوای ملی و اقتدار درونی
T5	تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم
T6	بستن راه نفوذ دشمن به کشور
T7	عزم در مایوس کردن دشمن

پس از ورود پرسشنامه‌ها به نرم‌افزار Spss و انجام آزمون پیرسون برای بررسی هدف پژوهش حاضر، نتایج به‌دست‌آمده در جدول ۴ قابل مشاهده است.

جدول (۴) نتایج آزمون همبستگی پیرسون میان ابعاد تاب‌آوری

Correlations								
		T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7
T1	Pearson Correlation	1	.024	.274**	.002	.028	-.060	.297**
	Sig. (2-tailed)		.766	.001	.984	.734	.464	.000
	N	150	150	150	150	150	150	150
T2	Pearson Correlation	.024	1	.394**	.255**	-.016	.366**	.440**
	Sig. (2-tailed)	.766		.000	.002	.842	.000	.000
	N	150	150	150	150	150	150	150
T3	Pearson Correlation	.274**	.394**	1	.258**	.446**	.081	.782**
	Sig. (2-tailed)	.001	.000		.001	.000	.325	.000
	N	150	150	150	150	150	150	150
T4	Pearson Correlation	.002	.255**	.258**	1	.515**	.448**	.232**
	Sig. (2-tailed)	.984	.002	.001		.000	.000	.004
	N	150	150	150	150	150	150	150
T5	Pearson Correlation	.028	-.016	.446**	.515**	1	-.105	.383**
	Sig. (2-tailed)	.734	.842	.000	.000		.202	.000
	N	150	150	150	150	150	150	150
T6	Pearson Correlation	-.060	.366**	.081	.448**	-.105	1	-.051
	Sig. (2-tailed)	.464	.000	.325	.000	.202		.534
	N	150	150	150	150	150	150	150
T7	Pearson Correlation	.297**	.440**	.782**	.232**	.383**	-.051	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.004	.000	.534	
	N	150	150	150	150	150	150	150

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

بر اساس نتایج قابل مشاهده در جدول ۴، می‌توان به این نتیجه رسید که بیشترین رابطه با مقدار $0/782$ میان بعد حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری (T3) و بعد عزم در مأیوس کردن دشمن (T7) برقرار می‌باشد. این سخن به این معنا است که هر چه بعد حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری در افراد بیشتر شود، به میزان $78/2$ درصد در رشد بعد عزم در مأیوس کردن دشمن خواهد شد. البته این رابطه دوطرفه می‌باشد.

از سوی دیگر کمترین رابطه با مقدار $0/105$ میان بعد تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم (T5) و بعد بستن راه نفوذ دشمن به کشور (T6) برقرار می‌باشد. این سخن به این معنا است که هر چه بعد تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم ارتقا یابد، به میزان $10/5$ درصد موجب کاهش بعد بستن راه نفوذ دشمن به کشور خواهد شد. این رابطه نیز دوطرفه می‌باشد.

پس از بررسی تمامی روابط نشان داده‌شده در جدول ۴، که مقدار عددی روابط میان تمامی ابعاد پرسشنامه را نشان داده است، ترتیب اولویت میان ابعاد هفتگانه تاب‌آوری در پژوهش حاضر در جدول ۵، به ترتیب اهمیت و اولویت میان ابعاد پرسشنامه محقق ساخته، با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از آزمون‌ها نشان داده‌شده است.

جدول (۵) اولویت‌بندی ابعاد پرسشنامه محقق ساخته

ترتیب اولویت	مؤلفه‌های پرسشنامه به ترتیب اولویت
۱	حفظ روحیه حماسه و انقلابی‌گری
۲	عزم در مأیوس کردن دشمن
۳	تقوای ملی و اقتدار درونی
۴	تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم
۵	بستن راه نفوذ دشمن به کشور
۶	توسعه علم
۷	اقتصاد مقاومتی

بر اساس نتایج قابل مشاهده در جدول ۴، بعد حفظ روحیه حماسه و انقلابی گری بالاترین اولویت، و بعد اقتصاد مقاومتی نسبت به سایر ابعاد در پایین ترین جایگاه قرار گرفته است.

در تبیین یافته‌های پژوهش می‌توان چنین بیان داشت که تنها در جامعه‌ای می‌توان امید داشت بالاترین سطح تاب‌آوری را مشاهده کرد که روحیه حماسه و انقلابی گری در آن در بالاترین سطح خود قرار داشته باشد. در چنین جامعه‌ای است که افراد برای حفظ اهداف و آرمان‌های جامعه خویش حاضر هستند از تمامی داشته‌های خود برای بقا و دوام جامعه خویش بگذرند. شهدایی که در راستای اهداف انقلاب در این ۴۰ سال در حوزه‌های گوناگون و در زمان‌های مختلف جان خود را نثار انقلاب کرده‌اند نمونه بارز چنین افرادی هستند.

به همین ترتیب، برای داشتن جامعه‌ای با بالاترین سطح تاب‌آوری نیازمند داشتن آرمان‌هایی قوی برای ایجاد انگیزه لازم در جهت مایوس کردن دشمن خواهیم بود. در جامعه‌ای که عزم در مایوس کردن دشمن در جایگاه مطلوبی قرار داشته باشد، زمینه داشتن تاب‌آوری با درجات بالا فراهم شده است.

تمامی اعضای جامعه در هر شغل و پیشه‌ای که هستند، با هر اعتقاد و آئینی، در صورت حرکت در مسیر تقوای ملی و اقتدار درونی می‌تواند گامی در ارتقای تاب‌آوری اجتماعی در برابر تحریم در جامعه بردارد.

تمسک به اسلام و مشارکت جدی سیاسی مردم همواره به‌عنوان یکی از ارکان مشروعیت نظام جمهوری اسلامی ایران در جامعه بوده است. در حقیقت آحاد جامعه از هر طیف فکری و سیاسی، سعی دارد با نشان دادن میزان مشارکت خویش در مسائل کشور به جهانیان بفهماند که تمامی تصمیم‌گیری‌ها در خصوص جامعه ایرانی تنها باید به دست ساکنین آن‌ها انجام شود و اجازه دخالت به هیچ کشور یا نهادی در خصوص تصمیمات ایران نخواهند داد که این خود نیازمند داشتن تاب‌آوری بالا در جامعه می‌باشد.

در خصوص بستن راه نفوذ دشمن به کشور، ذکر این نکته ضروری است که تمامی افراد حاضر در جامعه ایران در هر پست و مقامی که باشند، همواره سعی خواهند داشت که راه نفوذ دشمن به کشور را ببندند، دانشمندان و جوانان تحصیل کرده با رشد علمی کشور،

سیاسیون با تصمیمات صحیح در راستای اهداف انقلاب، و سایر آحاد جامعه نیز در جایگاه خود و بر اساس اهداف کشور.

توسعه علم به عنوان یکی دیگر از ابعاد تاب‌آوری در پژوهش حاضر معرفی شده است. در خصوص این بعد ذکر این نکته ضروری است که هر چه زمینه برای توسعه علم و دانش در جامعه بیشتر فراهم شود، با رشد علم و تکنولوژی می‌توان به ارتقای تاب‌آوری در جامعه امید بیشتری داشت.

اقتصاد مقاومتی نیز که یکی از بااهمیت‌ترین ویژگی‌های تاب‌آوری در جامعه در برابر تحریم می‌باشد می‌تواند زمینه‌ساز رشد یا کاهش تاب‌آوری قرار گیرد. در حقیقت در این خصوص می‌بایست مسئولین رده‌بالای جامعه با بررسی و شناخت ویژگی‌های اثرگذار بر اقتصاد و نحوه ارتقای مقاومت در برابر بحران‌ها، همگام با مردم در راستای رسیدن به اهداف کشور هم‌راستا و همراه گردند. هر چه مردم مسئولین کشوری را بیشتر در کنار خود حس کنند، امید به آینده در میان آن‌ها بیشتر شده، و اقتصاد مقاومتی با اثرگذاری بیشتری موجب ارتقای تاب‌آوری در سطح جامعه خواهد شد.

در پایان ذکر این نکته ضروری است که ترتیب و اهمیت نشان داده شده در پژوهش حاضر بر اساس پاسخ‌هایی است که آزمودنی‌ها به سؤالات پرسشنامه مذکور داده‌اند و نگارندگان هیچ دخل یا تصرفی در نتایج آن نداشته‌اند و تحلیل‌های خود را تنها بر اساس مشاهدات و نتایج به دست آمده انجام داده‌اند.

این امکان وجود دارد که اگر تحقیق حاضر در سایر جوامع انجام می‌شد، ممکن بود ترتیب اولویت و اهمیت ابعاد پرسشنامه و جایگاه آنان نسبت به نتایج فعلی متفاوت باشد.

کتابنامه

الف: فارسی

۱. امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مجموعه رهنمودها و بیانات حضرت آیت‌الله‌العظمی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۴.
۲. خزاعی خلیل‌آباد، مسعود، مقیسه، رضا (۱۳۹۵). «ابلیس بزک شده، چگونگی جهاد بانفوذ شیطان بزرگ در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)». تهران: ستاد فرماندهی کل سپاه - مرکز باقرالعلوم (ع).
۳. داودی، محسن (۱۳۶۸)، ستیز غرب با آنچه بنیادگرایی اسلامی می‌نامد، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ص ۸۰
۴. دفتر مطالعات اقتصادی، ارزیابی ریسک‌های جهانی ۲۰۱۰-۲۰۲۰، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۱.
۵. دفتر مطالعات اقتصادی، مروری بر ادبیات جهانی درباره تاب‌آوری ملی، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۳.
۶. رفیعیان، م و همکاران (۱۳۹۰)، «تبیین مفهوم تاب‌آوری و شاخص‌سازی آن در مدیریت سوانح اجتماع‌محور، برنامه‌ریزی و آمایش فضا»، دوره پانزدهم، شماره ۴، ۱۳۹۰.
۷. غرسبان روزبهانی، مرتضی، (۱۳۹۵)، «نفوذ و رخنه بررسی ابعاد نفوذ دشمن (نفوذ سیاسی، اقتصادی و امنیتی)»، نشریه مبلغان، دوره ۱۹، ۶۱-۵۲.
۸. کریم پور، فاطمه (۱۳۸۶). وحدت ملی در اندیشه رهبری. تهران: زمانه.
۹. مرادی، حجت‌اله (۱۳۹۴)، بررسی راهبردهای مختلف نفوذ ایالات متحده آمریکا در خصوص جمهوری اسلامی ایران (از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۶)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز.
۱۰. نای، جوزف (۱۳۸۹). ابزارهای موفقیت در سیاست بین‌الملل. ترجمه محسن روحانی و مهدی ذوالفقاری. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۱۱. نفوذ و استعاله (۱۳۷۸)، معاونت سیاسی نمایندگی ولی فقیه در قرارگاه ثارالله، تهران.
۱۲. نیکسون، ریچارد، (۱۳۹۳). فرصت را از دست ندهید، ترجمه، حسین وفسی نژاد، تهران.
۱۳. واعظی، حسن (۱۳۸۱)، ایران و آمریکا، بررسی سیاست‌های آمریکا در ایران. تهران: سروش.
۱۴. «ده تهدید شبکه‌های اجتماعی» (۱۳۹۰)، در www.cyberbasirat.ir
- ۱۵ «شبکه‌های اجتماعی و تهدید امنیت محیط سازمانی» (۱۳۸۹). ترجمه: اسماعیل ذبیحی، در www.ictna.ir

ب: لاتین

16. Special Report: Building National Resilience to Global Risks, Global Risks 2013, World Economic Forum.
17. Global Risks 2013, World Economic Forum.
18. The World Bank, world development report 2014, Risk and Opportunity: Managing Risk for Development.